

УПЛЫЎ МІЖНАРОДНЫХ АБСТАВІН НА БЕЛАРУСКІ НАЦЫЯНАЛЬНЫ РУХ НАПЯРЭДАДНІ СТВАРЭННЯ НАЦЫЯНАЛЬнай ДЗЯРЖАЎНАСЦІ

This article dwells upon the problem of influence of international conditions on the development of Belarusian national movement during World War I. The position of Russia, Germany and Poland concerning the Belarusian national problem is analyzed in the first place.

Разглядаючы пытанне станаўлення беларускай дзяржаўнасці, даследчыкі звычайна засяроджваюць увагу на ўнутрыпалітычнай сітуацыі ў краіне. Пры гэтым знешнепалітычным пытаннем надаецца другасны характар. У выніку прыніжэецца роля міжнароднага фактару ў справе стварэння беларускай дзяржаўнасці. Між тым фарміраванне беларускай дзяржаўнасці ў пачатку ХХ ст. не толькі адчувала на сабе ўплыў міжнароднага фактару, але, як паказвае аналіз гістарычных падзей, часам ён быў вырашальным. Увогуле станаўленне беларускай дзяржаўнасці адбывалася ў надзвычайна складаных міжнародных абставінах, выкліканых першай сусветнай вайной, рэвалюцыямі, распадам еўрапейскіх імперый, станаўленнем новых дзяржаў у цэнтры і на ўсходзе Еўропы, на фоне спробы стварэння новай сусветнай сістэмы, якая б забяспечвала калектыўную бяспеку і стабілізавала сітуацыю ў Еўропе.

Перад тым як перайсці да разгляду першага перыяду, варта прывесці выказванне сусветна вядомага гісторыка А. Дж. Тоінбі, якое даволі дакладна характарызуе сутнасць разглядаемага намі перыяду. Так, у працы «Даследаванне гісторыі» ён піша: «Прыблізна да 1875 г. два пануючыя тады інстытуты – індустрыялізм і нацыяналізм – дзейнічалі разам, ствараючы вялікія дзяржавы. Пасля 1875 г. пачаўся адваротны працэс: індустрыяльная сістэма пачала рэзка нарошчываць сваю актыўнасць, так што размах яе дзейнасці набыў глабальны характар, тады як сістэма нацыяналізму пачала пранікаць углыб, у свядомасць нацыянальных меншасцяў, заахвочваючы іх да стварэння сваіх суверэнных нацыянальных дзяржаў... Сусветная вайна 1914–1918 вынесла на паверхню тэндэнцыю, якая спела ўжо не менш стагоддзям» [1, с. 19].

Пераходзячы да першага перыяду развіцця беларускай дзяржаўнасці ў рамках агульнаеўрапейскіх міжнародных працэсаў, абгрунтуем яго храналагічныя рамкі. Выбар пачатковай даты – 1915 г. абумоўлены тым, што ў гэты год заходняя частка Беларусі была захоплена немцамі і беларускія землі міжволі былі ўцягнуты ў арбіту міжнародных зносін еўрапейскіх краін часу першай сусветнай вайны. Выбар канчатковай даты – лістапад 1918 г. зразумелы, паколькі супадае з заканчэннем першай сусветнай вайны.

Пасля таго як частка беларускіх зямель трапіла пад нямецкую акупацыю, група на чале

з братамі Луцкевічамі, якая засталася ў Вільні, распачала першыя спробы на практыцы рэалізаваць праект дзяржаўнай незалежнасці Беларусі ў выглядзе адраджэння Вялікага княства Літоўскага, для чаго ўступіла ў сувязь з мясцовымі дэмакратычнымі арганізацыямі палякаў, літоўцаў і яўрэяў. Асабліва актыўна разгарнулася гэтая праца пасля заявы канцлера Германіі Бэтман-Гольвега, што «вызваленныя ад Расіі землі ніколі не вернуцца назад пад маскоўскае ярмо».

Трэба зазначыць, што менавіта з 1915 г. ваюючыя бакі пачынаюць актыўна выкарыстоўваць нацыянальную карту ў сваіх палітычных гульнях, каб дабіцца аслаблення супрацьлеглага боку. Так, у прыватнасці, уздымаецца «польскае пытанне», якое і краіны Антанты, і краіны Траістага саюза імкнуцца скарыстаць у сваіх мэтах.

У гэтай сувязі беларускі нацыянальны рух застаецца ў цяні, бо ў вырашэнні беларускага пытання не былі зацікаўлены ні Расія, ні Польшча, ні Германія. Больш таго, першыя дзве краіны ўсяляк заміналі развіццю беларускага нацыянальнага руху, прадстаўляючы яго перад сусветнай супольнасцю ў якасці штучнага ўтварэння.

Што тычыцца пазіцый краін у ходзе першай сусветнай вайны, то нас найперш цікавяць пазіцыя Расіі і Германіі, дзвюх вялікіх дзяржаў таго часу, ад волі якіх у многім залежала вырашэнне лёсу народаў Усходняй Еўропы.

Ужо 14 верасня 1914 г. царскі ўрад выклаў паслам саюзных краін сваё бачанне пасляваеннага свету. Так, у прыватнасці, для зменаў ва Усходняй і Цэнтральнай Еўропе было прапанавана наступнае:

1) тэрытарыяльныя змены павінны абумоўлівацца нацыянальнымі прынцыпамі;

2) да Расіі далучаецца ніжняе цячэнне Нёмана і Усходняя Галіцыя. Познань, Сілезія і Заходняя Галіцыя ўключаюцца ў склад Польшчы, якую прапаноўвалася «аднавіць» у якасці дзяржавы, залежнай ад царскай Расіі;

3) Аўстра-Венгрыя пераўтвараецца ў трыадзінную манархію, якая складаецца з Аўстрыі, Чэхіі і Венгрыі;

4) Сербіі перадаюцца Боснія, Герцагавіна, Далмацыя і Паўночная Албанія [2, с. 16].

Як бачым, «паклапаціўшыся» аб амаль усіх славянскіх народах, пражываючых за межамі Расійскай імперыі, царскі ўрад «не заўважыў» толькі патрэбы беларусаў і ўкраінцаў, якія ўжо больш за 100 гадоў пражывалі ў межах Расійскай імперыі. Што ў рэшце рэшт і зразумела, бо кіраўніцтва Расіі працягвала заставацца на пазіцыях вялікадзяржаўнага шавінізму. Ігнаруючы нацыянальныя патрэбы беларускага народа, яно ўвогуле адмаўляла яму ў праве на існаванне, абвешчаючы любыя праявы нацыянальнага руху «польскай інтрыгай», скіраванай на тое, каб адарваць «ісконна рускія» землі ад імперыі.

У гэтых умовах свае спадзяванні на адраджэнне беларускай нацыі і задавальненне яе нацыянальных патрэб дзеячы беларускага нацыянальна-вызваленчага руху ўскладалі не на царскі ўрад, а на дэмакратычныя змены ў грамадстве, а таксама на падтрымку гэтых намаганняў з боку сусветнага супольніцтва. Яны гатовы былі працаваць з любымі сіламі, якія прызнавалі права беларусаў на самавызначэнне.

Трэба зазначыць, што большая частка дзеячаў беларускага нацыянальнага руху (за выключэннем віленскага цэнтра) у той час не выстаўляла патрабавання аб поўнай дзяржаўнай незалежнасці Беларусі, абмяжоўваючы свае жаданні стварэннем аўтаноміі Беларусі ў межах Расіі са сваім ўласным соймам у Вільні, які б меў права мясцовага заканадаўства.

Але царскі ўрад, карыстаючыся ваенным часам, узмацніў паліцэйскі рэжым, вайсковая цензура не прапускала ні воднага «крамольнага», з яе пункту гледжання, матэрыялу. Фактычна падзеленая з 1915 г. лініяй фронту, Беларусь пераўтварылася ў вайсковы лагер, дзе забаранялася не толькі апазіцыйнае палітычнае жыццё, але нават выказванне эканамічных патрабаванняў і вядзенне нацыянальна-культурнай працы. Адзінай легальнай формай жыцця для беларускага нацыянальнага руху была праца ў так званых «бежанскіх камітэтах», якія дапамагалі пацярпелым ад вайны суайчыннікам. Але дзейнасць іх была значна абмежавана. Да таго ж гэтыя камітэты, раскіданыя па ўсёй Расіі, фактычна не былі звязаны паміж сабой, не мелі адзінага кіруючага цэнтра і былі адарваны ад бацькаўшчыны.

Такім чынам, было зразумела, што ні ў ходзе вайны, ні пасля яе царскі ўрад не збіраўся вырашаць беларускае пытанне. Калі пад уплывам германскай палітыкі ён быў вымушаны заіграваць з польскім бокам у справе аднаўлення польскай дзяржаўнасці, то ў дачыненні да беларусаў ён не нават не адкрыў беларускіх школ, не кажучы аб нечым большым.

Крыху іншымі былі адносіны да беларусаў у прадстаўнікоў кайзераўскай Германіі. Гэта было выклікана тым, што ў ходзе вайны немцы

імкнуліся дасягнуць тых жа мэтаў, што і Расія – усталявання кантролю над Цэнтральнай і Усходняй Еўропай, але для паслаблення ворага звярталі ўвагу на нявырашанасць нацыянальнага пытання ў Расіі. У аснове іх палітыкі ляжаў вядомы прынцып «падзяляй і ўладар».

Трэба зазначыць, што да пачатку акупацыі ў немцаў не было зацікаўленасці ў беларускім пытанні, болей таго, да беларускага нацыянальнага руху яны ставіліся аб'якава, бо ў ваенных планах Германіі не было месца для Беларусі. У агульным плане гэта выглядала так: 1) адсоўванне Расіі на ўсход, дзеля чаго меркавалася адарваць Польшчу, Фінляндыю, Прыбалтыку, а ў далейшым, магчыма, Украіну і Каўказ; 2) стварэнне з «Рускай Польшчы» буфернай дзяржавы, залежнай ад Германіі; 3) навязванне Расіі кабальнай гандлёвай дамовы, каб пераўтварыць яе ў аграрны прыдатак Германіі [2, с. 19].

Але, па меркаванню даследчыка Ю. Туронка, «найважнейшым фактарам, якім тлумачыцца невялікае зацікаўленне нямецкіх аўтараў беларускім пытаннем, была пазіцыя ўрадавых колаў Рэйха, што грунтавалася на іх адносінах з Расіяй і вызначаных ваенных мэтах. Імкнучыся стварыць новыя суадносіны сіл і дасягнуць палітычнай і эканамічнай дамінацыі ва Усходняй Еўропе, нямецкі імперыялізм не выпускаў з поля зроку сваіх эканамічных інтарэсаў у Расіі і меў надзею на пашырэнне гаспадарчых адносін з гэтай краінай пасля вайны. Гэтая акалічнасць мела вялікае значэнне асабліва для нямецкай прамысловасці, для якой расійскі рынак збыту ўяўляў шматабяцальны шанс развіцця. У выніку эканамічны фактар супрацьдзейнічаў імкненню да празмернага аслаблення і расчлянення Расіі і ўплываў на зацікаўленасць урада Рэйха ў як мага хуткім дасягненні з ёю мірнага пагаднення» [3, с. 12].

Такім чынам, галоўная лінія паводзін нямецкага кіраўніцтва ў дачыненні беларускага пытання зводзілася да падтрымкі яго ў той ступені, у якой гэта адпавядала нямецкім палітычным і эканамічным інтарэсам.

Адказ на пытанне, чаму на акупаванай немцамі тэрыторыі беларускі рух развіваўся больш хуткімі тэмпамі, чым на тэрыторыях, якія засталіся пад уладай Расіі, ляжыць не ў нейкім добрым стаўленні да беларусаў, а хутчэй у іх аб'якавасці. Па-першае, ім не трэба было пераконваць мясцовае насельніцтва ў тым, што гэта «спрадвечна германскія» землі. Па-другое, каб пазбегнуць у зоне акупацыі залішняй сацыяльнай напружанасці, нямецкае камандаванне вырашыла адносіцца да ўсіх нацыянальнасцяў, пражываючых на захопленых землях, аднолькава, што, у сваю чаргу,

дзволіла беларусам упершыню адчыніць свае школы і ўвогуле займацца культурнай справай. Па-трэцяе, гэта ўпісвалася ў агульную палітыку Германіі выкарыстоўвання нацыянальных рухаў супраць Расіі.

Адносна германскага камандавання можна сказаць, што яно калі не дапамагала, дык хаця б і не замінала развіццю беларускага руху на акупаваных тэрыторыях. Але была і сіла, якая фактычна перашкаджала беларускаму руху. Ведаючы пра дэклараваны Германіяй, Аўстра-Венгрыяй у лістападзе 1916 г. план стварэння «незалежнай» Польшчы, палякі імкнуліся пераканаць немцаў у прыналежнасці да Польшчы заходніх зямель Беларусі і Літвы і ўвогуле пашырыць як мага далей свой уплыў на Усход.

Валодаючы большымі матэрыяльнымі і людскімі рэсурсамі, чым беларусы, частка шавіністычна настроеных палякаў усяляк замінала беларускаму руху і дасягнула ў гэтай справе значных поспехаў. Аб гэтым сведчаць успаміны камандуючага нямецкімі войскамі Людэндорфа, які пісаў: «Беларус не ўваходзіў у разлік. Палякі пазбавілі яго нацыянальнасці, не даючы нічога ўзамен. Восенню 1915 года я хацеў зарыентавацца ў рассяленні беларусаў. Але напачатку знайсці іх было літаральна немагчыма. І толькі пазней высветлілася, што гэта вельмі распаўсюджаны народ, знешне аднак спаланізаваны і такі адсталы культурна, што дапамагчы яму можна толькі праз доўгачасовае ўздзеянне» [3, с. 17].

Усе гэтыя акалічнасці ставілі перад дзеячамі беларускага нацыянальнага руху на першы план патрэбу ў давядзенні да міжнароднай супольнасці сам факт існавання беларускай нацыі і яе жыццёвых патрабаванняў. З гэтай мэтай прадстаўнікі Беларускага народнага камітэта ў Вільні прымаюць удзел у канферэнцыі народаў Расіі ў Стэкогльме (красавік 1916 г.) і ў III канферэнцыі народаў у Лазане (чэрвень 1916 г.), дзе выказваюць спадзяванне, што які б не быў канец вайны, народы Еўропы дапамогуць беларусам забяспечыць іх палітычныя і культурныя правы [4, с. 28].

Пасля Лютаўскай рэвалюцыі, нягледзячы на патрабаванне мінскага Беларускага нацыянальнага камітэта аўтаноміі для Беларусі, а таксама выступленне беларускіх прадстаўнікоў на Усерасійскай дзяржаўнай нарадзе дэмакратычных сіл (верасень 1917 г.), Часовы ўрад лічыў вырашэнне нацыянальнага пытання прэрагатывай Устаноўчага сходу.

Па выказванні віднага дзеяча беларускага руху, старшыні Беларускага абласнога камітэта пры Усерасійскім Савеце сялянскіх дэпутатаў Я. Канчара: «Камітэт Дзяржаўнай Думы, Прадпарламент і Часовы ўрад вялі барацьбу з сепаратызмам, у т. л. з усімі партыямі, камітэтамі і групамі нацыянальнага накірунку. Сепаратызм асабліва «самостійны», «незалежны», «отделенческий» разглядаўся як узурпацыя ўлады будучага Устаноўчага Сходу» [5]. Гэтая халоднасць Часовага ўрада прывяла дзеячаў беларускага нацыянальнага руху да думкі, што «праўдзівую волю Беларусь здабудзе толькі тады, калі за палітычнымі лозунгамі будзе стаяць маса – арганізаваны народ. Пачалася шырокая арганізацыйная работа. Па ўсёй Беларусі і па ўсім ваенным фронце адбываліся шматлікія з'езды, якія пакідалі пасля сябе выканаўчыя органы – Рады, і ўсюды ў адзін голас дамагаліся асобнага дзяржаўнага ўстройства Беларусі ўсё яшчэ ў агульнарасейскай федэрацыі» [6, с. 11].

Новы імпульс беларускі рух атрымаў пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, калі бальшавікі, якія прыйшлі да ўлады, абвясцілі лозунг «права нацыі на самавызначэнне» дзяржаўнай палітыкай. Нягледзячы на тое, што ў хуткім часе Савецкі ўрад пацвердзіў незалежнасць Польшчы і Фінляндыі, у дачыненні да Беларусі гэты лозунг яшчэ доўгі час заставаўся толькі лозунгам.

Новыя палітычныя абставіны, што склаліся пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, вымагалі і новых накірункаў у развіцці беларускага руху. Трэба было вызначыцца, з кім і па якім шляху павінна рухацца беларуская нацыя, якія прыярытэты развіцця павінны быць вылучаны на пярэдні план.

Літаратура

1. Тоинби А. Дж. Постижение истории. – М., 1991.
2. История дипломатии: В 6 т. – М., 1965. – Т. 3.
3. Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. – Мн., 1993.
4. Турук Ф. Белорусское движение. – М., 1921.
5. НАРБ. Ф. 331. Воп. 4. Спр. 26. Арк. 8.
6. Навіна А. Палітычныя лозунгі беларускага руху // Наша ніва. – Вільня, 1920.